

ець их жыццё рабочаго люду, што им бракуець .. кожная такая грамада злучаецца ў саюз, каторы завецца партыя (1907, № 10).

Характэрна, што ў беларускай мове пачатку ХХ ст. у ходзе працэсу дыферэнцыяцыі запазычаных і спрадвечных слоў фактычна не прымяняліся схемы, ужо адпрацаваныя ў іншых блізкіх славянскіх мовах, у прыватнасці рускай. Напрыклад, слова *кампанія* ў значэнні 'аб'яднанне купцоў або прамыслоўцаў', якое ў рускай мове сфарміравалася яшчэ ў дзявятроўскую пару (Биржакова... 1972, 322), ужывалася ў іншым сектары адпаведнага семантычнага поля (гл. вышэй).

Такім чынам, можна канстатаваць наступныя вынікі ўплыву запазычанняў на лексіка-семантычную сістэму беларускай мовы пачатку ХХ ст.: а) актывізацыя спрадвечных слоў; б) папаўненне лексічных мікрагруп і больш дакладная семантычная дыферэнцыяцыя лексем у іх складзе; в) змены ў функцыянальных і экспрэсіўных уласцівасцях як запазычаных, так і беларускіх лексем.

У цэлым пачатак ХХ ст. - надзвычай важны этап у гісторыі ўзаемаадносін запазычаных слоў з беларускай лексіка-семантычнай сістэмай. Аб'ектыўнай непазбежнай адзнакай і вынікам тагачаснай моўнай сітуацыі з'яўляліся паралельныя рознамоўныя лексічныя выкарыстанні. Пры гэтым выразная тэндэнцыя да семантычнай дыферэнцыяцыі прывяла да пераважання ідыяграфічных сінонімаў сярод запазычаных і спрадвечных слоў. Дублетныя ж адносіны ў беларуска-іншамоўных лексічных парах і радах былі больш рэдкай з'явай (напрыклад, сярод прааналізаваных лексем поўная семантычная эквівалентнасць запазычаных і беларускіх лексічных адзінак назіраецца прыблізна ў адным выпадку з пяці). Намінацыйныя і дыферэнцыяльныя працэсы, выкліканыя прытокам іншамоўных элементаў у новую беларускую літаратурную мову, на пачатку ХХ ст. не былі завершаны. Тым не менш у гэты перыяд заклаліся грунтоўныя асновы для падрыхтоўкі перамен і паступовага вырашэння моўных калізій, а адносіны, якія склаліся паміж запазычанымі і беларускімі словамі, у многім прадвызначылі іх далейшы лёс у сістэме беларускай мовы.

#### ЛІТАРАТУРА

Биржакова Е.Э., Войнова Л.А., Кутина Л.Л. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования. Л., 1972.

Булыка А.М. Даўнія запазычаныя беларускай мовы. Мн., 1972.

Гапоненка І.А. Лексічныя запазычаныя ў беларускай мове пачатку ХХ ст. і асаблівасці іх фармальнай адаптацыі // Беларуская лінгвістыка. 1999. № 49. С. 62-68.

Лексика русского литературного языка XIX - начала XX века. М., 1981.

Муромцева О.Г. Развитие лексики украинської літературної мови в другій половіні XIX - на пачатку ХХ ст. Харків, 1985.

Сорокин Ю.С. Развитие словарного состава русского литературного языка. 30-е - 90-е годы XIX века. М.; Л., 1965.

Паступіў у рэдакцыю 24.03.05.

*Ірына Алегаўна Гапоненка* - кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы.

#### ВЛ. ЗРАЗІКАВА

### СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ-ПРЫМЕТНІКАЎ У МОВЕ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ ХХ ст.

Определяется смысловая структура окказионализмов-прилагательных в языке художественной литературы первой половины ХХ в. Раскрываются особенности их функционирования в условиях определенного контекста.

The article deals with determination of meaning's structure of the occasionalisms-adjectives in the language of the works of art in the first decade of the XX century. The peculiarities of their functioning in the conditions of the definite context are examined.

Беларускія пісьменнікі на пачатку ХХ ст. уводзілі ў моўную структуру сваіх твораў індывідуальна-аўтарскія неалагізмы (аказіяналізмы): **вязенне** 'адзённе вязня' (...*Як вязень у доўгім вязеньні, І ўтаміўся я песьняй зьвінець\**

\* Пры цытаванні твораў захоўваюцца арфаграфічныя асаблівасці арыгіналаў.

(У. Жылка)), **пірамідзіць** "узнімацца ў форме піраміды" (*Празрыста звоняць вадамётны, між ёлак пірамідзіць пыл* (У. Дубоўка)), **юбілейна** "урачыста, па-святочнаму" (*Хоць раз, хоць раз адзін на ўсім вяку / Сяляне могуць выпіць юбілейна* (Я. Пушча)) і інш. Асноўнымі крыніцамі даследавання такіх слоў сталі беларускія праязныя і паэтычныя тэксты першай паловы ХХ ст., у якіх намі зафіксавана каля 1160 аказіянальных утварэнняў, з іх 400 адзінак (34 % ад названай вышэй агульнай колькасці) складаюць прыметнікі. Валодаючы вобразнасцю і непаўторнасцю семантыкі, аўтарскія наватворы не прэтэндуюць на статус літаратурнай нормы. Як правіла, яны функцыянуюць толькі ў межах пэўнага мастацкага твора і ўвасабляюць патэнцыяльныя магчымасці лексічнай і словаўтваральнай сістэм мовы.

Трэба адзначыць, што ў беларускім мовазнаўстве аказіяналізмы даследаваліся галоўным чынам у словаўтваральным аспекце (гл., напр., Басова 1981, Козейко 1989, Шабовіч 2004). Асноўную ўвагу вучоныя звярталі на аналіз дэрывацыйнай структуры індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў, выяўленне шляхоў і спосабаў іх утварэння. Праблема ж семантычнага аналізу такіх інавацый заставалася маладаследаванай. Напрыклад, сэнсавая характарыстыка аказіяналізмаў, ужытых у творах беларускіх паэтаў 1970-1990-х гг., аналізуецца ў дысертацыі Н.У. Чарнаброўкінай (гл. Чарнаброўкіна 1998). Аўтар праводзіць лексіка-семантычную і тэматычную класіфікацыю адзначаных новаўтварэнняў, разглядае сінанімічныя і антанімічныя пары аказіянальных слоў. Навізна нашага даследавання вызначае комплексны семантыка-словаўтваральны аналіз аўтарскіх неалагізмаў. Гэта дазваляе разгледзець аналізуемыя новаўтварэнні не столькі як моўныя з'явы, але і ў пэўнай ступені паказаць іх функцыі ў межах мастацкага кантэксту, вызначыць месца такіх слоў у стварэнні вобразна-выяўленчай асновы твора.

Пры семантычнай характарыстыцы аказіяналізмаў мы найперш улічвалі той факт, што асновай асэнсавання іх лексічных значэнняў з'яўляецца кантэкст. Дзякуючы яму, у свядомасці носьбітаў мовы, для якіх кожны прыклад індывідуальнага словаўжывання звычайна ўспрымаецца як новая, адметная форма выражэння таго ці іншага паняцця, узнікае шэраг суб'ектыўных асацыяцый, якія, несумненна, уплываюць на вызначэнне семантыкі такіх інавацый. Аднак кантэкст - гэта толькі ўмова для рэалізацыі лексічнага значэння аўтарскіх утварэнняў. Акрамя кантэкстуальнага асяроддзя, значную ролю ў працэсе вызначэння семантыкі аказіяналізмаў адыгрывае характар іх сэнсавай сувязі з першаасновамі. Як адзначаюць даследчыкі (гл., напр., Ханпіра 1966), у сэнсавай структуры аказіяналізма можна вызначыць такія кампаненты, як словаўтваральнае значэнне, лексічны змест, які апіраецца на дэрывацыйнае значэнне і семантыку першаасновы (г. зн. на ўнутраную форму слова), а таксама вобразнасць. Так, у пэўным кантэксце сэнсавая звязанасць наступных аказіяналізмаў з утваральнымі асновамі яўная, выразная, іх семантыка супадае з унутранай формай слова: **асалодлівы** 'які выкікае пачуццё асалоды; смачны': *Піць і есці са мной будзеш многаякія асалодлівыя стравы* (В. Ластоўскі); **каштанаваты** 'з каштанавым адценнем': *Да коней фінскіх не падходзь: надта злыя - гатовы ўкусіць; большая частка - каштанаватыя* (Цётка); **пясчысты** 'з вялікай колькасцю пяску': *У канцы возера ідуць валатоўкі бронзавага веку, на пясчыстым урочышчы...* (В. Ластоўскі); **сузорны** 'на якім відаць сузор'і': *Мэлэдыльлюцца, - іх ловаць / сузорныя высі...* (Я. Пушча). Семантыка такіх слоў, як **асалодлівы**, **каштанаваты**, **пясчысты**, **сузорны** ў значнай ступені абумоўлена лексічным значэннем утваральных асноў, а таксама тым дэрывацыйным значэннем, якое набывае лексема ў межах пэўнай словаўтваральнай мадэлі (параўн. з літаратурнай мовай: *агідлівы*, *ружаваты*, *гарысты*, *зорны*). Разгледжаныя аўтарскія дэрываты пашыраюць межы асноў, ад якіх з дапамогай адпаведных суфіксаў могуць утварацца семантычныя неалагізмы-прыметнікі.

На іх фоне вылучаюцца словы з больш адцягненай, асацыятыўнай сувяззю зыходнымі лексемамі: **веснавейны** 'бурны, неспакойны': *Здаецца паданьнем гадзіна пакут /1 час агнявы, веснавейны* (Ю. Лявонны); **надзорны** 'неабмежаваны': *...свабодная і вольная [радасць], як чайкі марскія, як надзорная воля скаліня!..* (П. Трус); **падмесячны** 'начны': *І Прадслава, як здань, /Як падмесяч-*

*ны* *цень...* (М. Грамыка); *паўднёвісты* 'зацішны, спакойны': *Птушкі з гняздоўяў зьлятуць галасістыя, / З фронтаў гаёвых ў паўднёвісты тыл...* (М. Грамыка). Як правіла, сэнсавая звязанасць такіх новаўтварэнняў з матывавальнымі словамі заснавана на пэўных семантычных асацыяцыях, узнікненне якіх галоўным чынам залежыць ад вобразнасці ўтваральных лексем, а таксама ад асаблівасцей ужывання суседніх слоў. Так, у апошнім прыкладзе значэнне аказіяналізма *паўднёвісты* ў параўнанні з семантыкай утваральнай асновы *паўднёвы* набывае больш шырокі сэнс. Гэта абумоўлена тым, што ён спалучаецца з назоўнікам *тыл*, значэнне якога ў даным кантэксце ўспрымаецца як пераноснае ('месца, дзе *птушкі адпачываюць; выраі*) і супрацьпастаўляецца таму, што абазначае слова *фронт*, ужытае таксама ў метафарычным сэнсе: '*месца, дзе птушкі актыўна працуюць: будуць свае гнёзды, выводзяць птушанят і г. д'* Таму спалучэння з адзначанымі назоўнікамі прыметнікі *гаёвы* і *паўднёвісты* можна лічыць кантэкстуальнымі (аўтарскімі) антонімамі. Лексічнае значэнне вышэйпрыведзеных прыкладаў індывідуальнага ўжывання не адпавядае іх унутранай форме (напр., унутраная форма прыметніка *падмесячны* 'той, які знаходзіцца пад месяцам', а семантыка 'начны'). Адаленасць семантычнага напаўнення неалагізма ад яго ўнутранай формы можа быць звязана з метафарызацыяй адпаведнай першаасновы, у выніку чаго ўзнікае метафарычная аказіянальная адзінка:

*Агнёвісты* 'гарачы, палкі': *Калі думкі яскравацца, паляць, - / Выбухаюць агнёвістым роём* (І. Плаўнік); *дыхлівы* 'моцны, рэзкі, парывісты': *...Са мной не па сіле цяжар, - / Як вецер дыхлівы, жарстока / Сьмяецца мне розум у твар* (У. Жылка); *джыгасты* 'пякучы, востры': *... Думы мае, думкі, кусашчыя пчолкі, крылатыя птушкі, лятучыя болкі! Дзе згубілі джала, дзе страцілі крылы, дзе даждом зляцелі? Хто пакалечыў вас? Хто, як злоснік, скрывіў вас без жалю, на шкоду, у дрэнны бок, на адзін бок? Паўзуць бяскрылыя, памоклыя, змораныя па пустой дарозе ў сівым пыле... Чаму не джыгастыя?* (М. Гарэцкі). Такім чынам, базай для метафарызацыі аказіяналізма служыць метафарычнае значэнне ці ўжыванне яго матывавальнага слова. Таму метафарычнасць аўтарскага дэрывата - гэта не вынік пераносу семантыкі самога новаўтварэння, а перададзеная яму ад утваральнай першаасновы ўласцівасць набываць метафарычны сэнс. Пры гэтым спосабы надання пераноснага сэнсу аўтарскім новаўтварэнням могуць быць розныя. У некаторых выпадках метафарызацыя аказіяналізма апіраецца на пераноснае значэнне матывавальнай адзінкі (матывацыя пераносным значэннем слова): напр., *агнёвісты* (ад агнёвы *перан.* 'палыманы'). Аўтарскія неалагізмы могуць выражаць пераносны сэнс і дзякуючы метафарычнай матывацыі, калі сама па сабе зыходная лексема не мае пераноснага значэння, а метафарызуецца толькі ў працэсе дэрывацыі новаўтварэння як вынік індывідуальна-аўтарскага пераносу: напр., *джыгасты* (ад джыгаць *перан.* 'глыбока хваляваць, кранаць за жывое').

Паводле нашых назіранняў, метафарычнасць у большай ступені ўласцівая аўтарскім прыметнікам-кампазітам, чым простым новаўтварэнням: *агнякрылы* 'з чырвонымі языкамі полымя' (*...Пажар агнякрылы снаваў* (П. Панчанка)), *блакітнаплашчы* 'агорнуты, нібы плашчом, блакітным змрокам' (*Блакітнаплашчы з захаду / Дзень хіліць русу галаву...* (У. Жылка)), *бурнакіпучы* 'неспакойны, імклівы' (*А ноч бурнакіпучаму маладому жыцьцю - гэта вечнасьць* (Ц. Гартны)), *златазубы* 'з зіхацістымі вострымі дахамі, падобнымі на форму зубоў' (*Даруй і ты мне, златазубы горад, / што я пясняр табе ня родны* (Я. Пушча)), *плыўкадымны* 'які плыве, як дым, нізка над зямлёй' (*! дрыготна хваліжыта / Плыўкадымныя бягуць...* (Я. Колас)), *срэбраводны* 'з меладычна-звонкім шумам вады' (*! каціліся водгукі глуха / Па грудзях срэбраводнага Нёмну* (П. Трус)), *чарнасьнежны* 'беспрасветны ад снежнай навалы' (*! змагацца стаў угоры / З бураю мяцежнай... / Рэжа крыльямі узоры / Ў небе чорнасьнежным* (М. Чарот.)), *шаўкатканы* 'узорысты' (*Захад з Усходам злучылі рукі; / шаўкатканае поле трактар вышыў...* (А. Дудар)).

Індывідуальна-аўтарскія кампазіты маюць складаную структуру, унутры якой незвычайнае семантыка-стылістычнае спалучэнне кампанентаў абумоўлена мастацкім пераасэнсаваннем іх значэнняў. Складанні-аказіяналізмы набываюць пераноснае гучанне ў працэсе свайго ўтварэння як вынік метафарычнага ўжывання:

а) аднаго са структурных элементаў: **вастраспінны** 'з завострымі краямі': *І прыспалі ў процьмах жahlівых гарбы / вастраспінных абвалаў, маўклівых, бы сфінксы...* (У. Дубоўка); **пяцікрылы** 'пяціканцовы': *Над зямлёю ўзняліся пяцікрылыя зоры* (М. Танк); **сэрцагрэйны** 'які сагравае сэрца; мілы': *Яна [песня] не сціхае на вуснах народу / Маёй сэрцагрэйнай жывой Беларусі* (Р. Крушына); б) кожнага са структурных элементаў: **санцакрылы** 'які свеціць, як сонечным промнем; прамяністы': *Хто над вякамі кладкі перакінуў / І сонцакрылыя паставіў маякі?* (Т. Кляшторны); **срэбраногі** 'са стваламі колеру серабра': *Глян, як раныцы чырвонае віно / срэбраногія бярозкі заліло!* (А. Дудар).

Часам адзін з кампанентаў складання можа змяшчаць у сваім значэнні элемент параўнання (напр., **расасрэбны** 'чысты, празрысты, як раса': *О, я веру, што рытмам зялёным / росасрэбны ўсказычу усход...* (Я. Пушча); **санцасветлы** 'ясны, як сонца': *Радасьцю ветлай, / Як сэрцы поэты, / цвіце сонцасветлая / Беларусь!* (А. Александровіч)) або гіпербалізацыі (напр., **стокрылы** 'многалісты': *Каб жа там ды пад акном / Мне шумеў стокрылы клён* (Р. Крушына)).

Значны ўплыў на развіццё метафарычнасці аказіянальных прыметнікаў аказвае таксама іх спалучальнасць з азначаемымі словамі, у прыватнасці, назоўнікамі. Напр., **даўгаспячы** 'застылы ад доўгай зімы; нерухомы': *...На ўсім зямлі абшары доўгаспячым / На сваіх кроснах [вясна] выткала чароўны ўзор* (Я. Купала); **мнагадумны** 'задумнены': *Прыветна пазіралі мнагадумныя светла-сінія далі* (Я. Колас); **танкастаны** 'чароўны': *Ты ня знаеш слукіх вечароў, / ты ня знаеш тонкастаных ночак!* (М. Лужанін) і іншыя. Персанфікацыя ў мове мастацкай літаратуры назоўнікаў тыпу *абшары, далі* і пад. спрыяе ўзнікненню метафарычных прыметнікаў, якія з'яўляюцца да іх вобразнымі азначэннямі.

За такімі спалучэннямі могуць стаяць яркія мастацкія вобразы, пабудаваныя на аўтарскай перыфразе. У якасці прыкладаў прывядзём такія словазлучэнні з прыметнікамі-аказіяналізмамі, як *агнячырваная мятла* (сонца), *стальнапалосы конь* (трактар), *яснавейнае ранне* (дзяцінства): *Блізка, блізка час світаньня! / ...Хмарак шоўкавая грыва / Рассціпаецца гуллівя / Агнячырванай мятлою* (Я. Колас); *...Каб трактар - конь стальнапалосы -/Ад шэрань-змроку да зары / Засеяў скібамі палосы /1 кроіў поле на шнуры* (П. Трус); *О, мой Край, ў яснавейнае ранне... /Быў ты першым, дзіцячым каханьнем, / Мне ў апошнім застанься цяпер* (У. Жылка).

Даволі складана вызначыць характар сэнсавай сувязі ў тых аўтарскіх дэрыватах, якія ўтвораны на базе адпаведных аказіяналізмаў: **санцавеючы** (ад **санцавець** 'шырыцца, уздымацца': *Над палямі вясковых ваколіц /сонцавець наш рух малады...* (М. Машара)) 'светлы, ясны': *Будаваць Беларусь! Усё жыццё Беларусі! / Каб усё-ж-ткі квітнеў сонцавеючы дзень* (М. Лужанін); **цвятлівісты** (ад **цвятлівы** 'яркі': *У вясёлках купайся цвятлівых, /Ласкай сэрца, душу супакой...* (Я. Купала)) 'квітнеючы': *...Каб сонца на ветразях белых / Данесці ў цвятлівісты сад* (П. Глебка). У сувязі з тым, што ўтваральныя аўтарскія лексемы валодаюць той адметнай семантыкай, якая замацоўваецца за імі толькі ў межах пэўнага мастацкага кантэксту і не можа перадавацца вытворным словам, цяжка растлумачыць, на чым менавіта заснавана такая другасная, аказіянальная матывацыя. Магчыма, на фармальна-словаўтваральнай сувязі слоў. Думаецца, што аўтары стваралі падобныя лексемы для таго, каб узмацніць сэнсаваэмацыянальнае і вобразна-экспрэсіўнае гучанне слова. У параўнанні з іншымі наватворамі яны маюць яшчэ меншую сувязь з узуальнымі лексэмамі. Таму малаверагодна, што такія адзінкі з цягам часу папоўняць асноўны лексічны склад беларускай літаратурнай мовы.

Як вынікае з фактычнага матэрыялу, ступень вобразнасці і экспрэсіўнасці аказіянальных адзінак можа залежаць і ад іх стылістычнай афарбоўкі. Прычым асноўнымі сродкамі рэалізацыі канататыўнага значэння аўтарскага наватвора з'яўляюцца такія, як стылістычная афарбаванасць яго матывавальнай асновы, дэрывацыйная мадэль, паводле якой ён утвораны, і кантэкстуальнае асяроддзе. Напр., аўтарскі прыметнік **махінозны** 'вельмі вялікі, як махіна; агромністы' (*Рост яе быў, фігурна кажучы, такі махінозны, што боязна было за чалавека...* (А. Мрый)) набывае экспрэсіўную прыкмету за кошт таго, што ўтвораны ад

стылістычна афарбаванага назоўніка *махіна* разм. 'што-небудзь вельмі вялікае, грувасткае' (ТСБМ, III, 125) пры дапамозе суфікса суб'ектыўнай ацэнкі *-озн-* (параўн. са словам *глыбозны*). У выніку даны наватвор перадае высокую меру якасці і змяшчае ў сваім значэнні адценне прастамоўя. Аказіяналізму ж *буравейны перан.* 'грозны' (- *Ой, зоры, кветы, сонца-ружы, /Пад буравейныя вякі/ Красу адвечную цярушаць, / І на шляхох вянкi... вянкi* (П. Трус)), наадварот, уласцівае ўрачыста-ўзнёслае гучанне, бо ён матываваны назоўнікам *буравей паэт.* 'моцны вецер' (ТСБМ, I, 421) і ўжыты ў адпаведным паэтычным кантэксте.

Семантычны аналіз сведчыць, што аўтарскія неалагізмы, як і кананічныя лексемы, могуць мець некалькі значэнняў: *веснавейны* 1) 'напоўнены шумам вясны': *Хаіў учора дні сьнягамі стыглі - /Цяжка сьцішыць веснавейны гам...* (Ю. Лявонны); 2) 'гулкі, зычны, як вясна': *...чулі ў хвалях веснавейных / гоман родны, дарагі* (А. Александровіч); 3) 'празрысты, лёгка': *Ветрык змоўк... Цішыня... Веснавейны змрок* (А. Александровіч); 4) 'прынесены вясной': *Выйду я на рэчку, выйду я на ўлоньне, / Каб спаткацца з шчасцем, шчасцем веснавейным* (А. Гурло); 5) 'бурны, неспакойны': *Здаецца паданнем гадзіна пакут /1 час агнявы, веснавейны* (Ю. Лявонны); *плаўнакрылы* 1) 'які павольна, плаўна ўзмахвае крыламі': *...Нібы птушак плаўнакрылых. / Шчасце сонечнае стрэне...* (А. Александровіч); 2) 'з няспешным бегам хваль': *Плаўнакрылы / Сож прыбег /у славіць сілы / КПБ* (А. Александровіч); 3) 'які павольна гучыць; працяжны': *Песьняй гучнай, плаўнакрылай /Асвяталі свае сілы* (А. Александровіч); *сачысты* 1) 'багаты на сок': *Сакавік прыйшоў сачысты. - / У бярозе ён бялістай / Гоніць свой кіпучы сок* (К. Буйло); 2) 'урадлівы, пладаносны': *Ня сьвечка квоя, васковая, - / То сіла тэхнікі, а разам з ёй / ...Зямля сачыстая, васковая!* (М. Грамыка).

Прыведзеныя прыклады паказваюць, што семантычны аб'ём аўтарскіх неалагізмаў заўсёды канкрэтызуецца кантэкстам, у якім такія лексемы кожны раз па-новаму раскрываюць адно са сваіх патэнцыяльных значэнняў. Нельга пагадзіцца з меркаваннем аб неаднаразовасці ўжывання аказіянальных адзінак (гл., напрыклад, Шабовіч 1991, 102-108). Напэўна, такое меркаванне абумоўлена асноўнай увагай выключна да структурнага аналізу аўтарскіх наватвораў і адвядзеннем на другі план іх семантычнай характарыстыкі. На наш погляд, нават калі адзін і той жа неалагізм у мове мастацкіх твораў выкарыстоўваецца некалькі разоў, у даным кантэксте ён усё роўна захоўвае аднаразовасць свайго ўжывання, бо выступае ў спалучэнні з рознымі словамі, якія і ўплываюць на вызначэнне яго зместу.

У заключэнне адзначым, што аказіянальныя прыметнікі з'яўляюцца тым выразным лексічным сродкам, які дазваляе пісьменнікам больш дакладна, з улікам канкрэтнай маўленчай сітуацыі і ўласных уяўленняў, апісаць пэўны прадмет ці з'яву. Семантычная характарыстыка такіх адзінак паказвае, што ім уласціва розная ступень сэнсавай сувязі з утваральнымі асновамі. Як і узвальныя лексемы, аўтарскія наватворы могуць мець не адно, а некалькі значэнняў, якія ўсебакова раскрываюцца толькі ў межах пэўнага мастацкага кантэксту. Індывідуальна-аўтарскія дэрываты адрозніваюцца ад агульнавядомых адзінак аднаразовасцю свайго ўжывання. Як правіла, аказіянальныя прыметнікі набываюць метафарычнасць у выніку пераноснага значэння ці ўжывання адпаведных утваральных лексем. Пры гэтым часцей за ўсё метафарызуюцца аўтарскія скпаданні. Такія інавацыі нясуць вялікую вобразна-эмацыянальную нагрузку і з'яўляюцца сведчаннем багатых выяўленчых магчымасцей беларускай мовы.

#### Скарачэнні

ТСБМ - Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. Мн., 1977-1984.

#### ЛІТАРАТУРА

- Басова А.И. Окказиональные слова в современной белорусской художественной речи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Мн., 1981.
- Козейко И.П. Словообразовательные неологизмы в современном белорусском языке (на материале 60-80-х годов XX века): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Мн., 1989.
- Ханпира Эр. Смысловая структура окказионального слова в языке Маяковского // Русский язык в школе. 1966. № 6. С. 30-37.
- Чарнаброўкіна Н.У. Аказіянальныя словы ў скпадзе лексічных сродкаў сучаснай беларускай паэзіі: Аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук. Мн., 1998.

Шабовіч М. В. Аказіянальнае слова ў мастацкім тэксце // Моўныя адзінкі ў кантэксце: 36. навук. арт. Мн., 1991.

Шабовіч М. В. Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. XX ст.: Аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук. Мн., 2004.

Паступіў у рэдакцыю 25.01.05.

Валянціна Аляксееўна Зразікава - аспірантка кафедры гісторыі беларускай мовы. Навуковы кіраўнік - кандыдат філалагічных навук, дацэнт Г.І. Кулеш.

А.О. ДОЛГОВА

## СПОСОБЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВЫХ СРАВНЕНИЙ В СЛОВАРЯХ РАЗНЫХ ТИПОВ

(в русской, английской и немецкой лексикографических традициях)

Показано, что тип словаря, цели составителей и национальная лексикографическая традиция формируют позицию авторов по отношению к узуальным и окказиональным сравнениям, определяют необходимость включения в словарь неидиоматичных устойчивых сравнений и влияют на способ размещения сравнений в словаре.

The article shows that the type of dictionary, the aims of its authors and the national lexicographical tradition form the position of the authors regarding prescriptive and occasional similes, determine the necessity to include nonidiomatic stable similes and influence the way of placing the similes in the dictionary.

**1. Основные проблемы, связанные с лексикографированием компаративных фразеологизмов.** Устойчивые сравнения (далее - УС), являясь особым классом фразеологических оборотов (далее - ФО), имеют бинарную семантико-синтаксическую структуру: в них различают левую (исходную) часть, называющую предмет (тему) сравнения, и правую (эталонную) часть, создающую образ («картинку») сравнения. Компаративные фразеологизмы в современной лексикографии включаются во все общие (не фразеологические) и фразеологические, толковые (одноязычные) и переводные (дву- и многоязычные) словари. Устойчивые сравнения составляют в языке значительную по объему группу ФО. Абсолютный объем УС, содержащихся в трех фразеологических словарях русского, английского и немецкого языков, различен и составляет соответственно 133 (Млпк 1986\*), 201 (LID 2000) и 350 (Dudld 1992) оборотов; относительный объем УС в указанных словарях - 3,3, 3,4 и 2,5 % соответственно. Компаративные фразеологизмы наиболее широко представлены в специальных словарях сравнений. Напр., «Словарь устойчивых сравнений русского языка (синонимно-антонимический)» В.М. Огольцева (Оглц 2000) включает около 1500 УС; «Словарь сравнений русского языка» В.М. Мокиенко (Мокн 2003) представляет собой самый объемный словарь русских компаративных оборотов: в него вошли около 11 тыс. сравнений.

В отличие от сравнений окказиональных (индивидуально-авторских) устойчивые сравнения являются узуальными (словарными) воспроизводимыми номинативными единицами. Некалькированные УС исторически восходят к окказиональным; последние возникают в результате творческого поиска говорящими средств точного и яркого выражения своей мысли. Окказиональные сравнения являются речевыми феноменами; они не принадлежат языку (в сосюрковском смысле) и не являются единицами лексико-фразеологического уровня языка. Узуальные сравнения принадлежат лексико-фразеологическим средствам языка; как и обычные фразеологизмы, они «извлекаются из памяти как готовые языковые единицы, целостные по значению и устойчивые в составе и структуре» (Шанский 1969, 90).

В лексикографировании УС имеются свои специфические проблемы, из которых наибольший теоретический и практический интерес имеют следующие:

\* Список сокращений лексикографических источников см. в конце статьи. При ссылках на словари в скобках после сокращенного обозначения словаря римская цифра обозначает том, арабская - страницу. Толкования английских и немецких словарей даны в нашем переводе.